

В. В. Комлик*

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ ПРОТЯГОМ РОЗУМНОГО СТРОКУ

Основний Закон країни гарантує кожній особі незалежно від громадянства, соціального статусу та інших критеріїв, захищати свої права і свободи у судовому порядку (ст. 55 Конституції України)¹. Одним з принципів такого захисту — є принцип верховенства права, під яким потрібно розуміти не тільки право на справедливий розгляд справи незалежним і неупередженим судом, а й право на судовий розгляд без невинуватих зволікань². Інтерпретація цього принципу дає можливість звести його до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій також зазначено — “Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом...”³.

Науково-теоретичне підґрунтя для написання статті склали наукові праці в галузі цивільного права та процесу, господарського права та господарського процесу, конституційного, адміністративного та підприємницького права, зокрема, таких, як: П. Пилипчук, О. Бартовщук, Л. П. Стеблюк, А. О. Банчук, Р. О. Куйбіда, М. Де Сальвіа, Т. І. Калініна, В. В. Онопенко, О. Толочко та ін. Нормативною основою роботи є Конституція, закони та кодекси України, а також міжнародні правові акти які регулюють та визначають процесуальну діяльність суду.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу законодавства України та судової практики дослідити питання затягування строків розгляду справи у суді та визначити сутність поняття “розумний строк”, а також доцільності його законодавчого закріплення.

Цивільний процесуальний кодекс України (прийнятий 18 березня 2004 року) містить матеріальну норму, відповідно до якої, цивільна справа розглядається судом протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів — одного місяця (ст. 157 ЦПК)⁴. Як видно з усього вищенаведеного, Цивільний процесуальний кодекс України відповідає Конвенції у частині розгляду справи протягом розумного строку, але практика судової діяльності дає нам підстави стверджувати діаметрально протилежну точку зору — а саме, ст. 6 Конвенції з української сторони не дотримується. Дана думка підкріплюється статистичними даними: Міністерством юстиції України було надано інформацію, відповідно до якої на кінець 2005 року Європейським судом було розпочато розгляд понад 40 справ стосовно тривалості провадження у судах. Кількість скарг, щодо перевищення розумних строків, направлених до Суду від громадян та юридичних осіб, зростає. При цьому, як правило, громадяни скаржаться на тривалість розгляду, яка перевищує п’ять, сім, а то й десять років.

За останніми даними, в Європейському суді було зареєстровано понад 15 тисяч заяв⁵. Більш детальний аналіз предмету скарг, свідчить, що переважна їх кількість стосується надмірної тривалості досудового слідства, судового розгляду чи виконання судових рішень та відсутності правових засобів для вирішення цієї проблеми на національному рівні. Як наслідок маємо бюджет України, що зазнає не виправданих асигнувань та імідж країни на міжнародній арені, що падає. І важко уявити собі ситуацію, що навіть половину всіх позовів Європейський суд задовольнить! Для того, щоб більш детально зрозуміти яким же ж чином відбувається порушення права особи на розгляд справи протягом розумного строку, потрібно розглянути частину позовів до Європейського суду, про захист такого права:

© Комлик В. В., 2009

* керівник Центру правничої кар’єри Ліги студентів Асоціації правників України (м. Київ)

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року // Голос України — 1996. — №128.

² Цивільне процесуальне право України: Навч. посіб. / За заг. ред. С. С. Бичкової. — К.: Атіка, 2006. — С. 18.

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // ОВУ. — 2006. — № 32. — Ст. 270.

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р., № 1618-IV // ОВУ. — 2004. — № 16. — Ст. 1088.

⁵ Коментар фахівців. Румянцева Вікторія Власівна. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minjust.gave.ua/0/1957>.

— так, у справі “Лещенко і Толюпа проти України” розгляд цивільного позову про відшкодування шкоди розпочався в листопаді 1993 р. і закінчився винесенням ухвали Верховним Судом України 4 грудня 2003 р. Загальна тривалість провадження у справі становила понад 10 років і 1 місяць. Європейський суд звернув увагу на те, що основною причиною затягування розгляду було неодноразове відправлення справи на новий розгляд.

— у справі “Смирнова проти України” розгляд позову про поділ спадщини розпочався у травні 1997 р., і на момент винесення Європейським судом рішення (08.11.2005) справа все ще була на розгляді в суді першої інстанції (Баглійському районному суді м. Дніпродзержинська). При цьому двічі рішення суду першої інстанції скасовувалося апеляційним судом Дніпропетровської області та справа направлялася на новий розгляд.

— у справі “Павлюлинець проти України” тривалість розгляду скарги заявника на рішення управління соціального захисту на момент винесення Євросудом рішення щодо суті справи становила близько п’яти років і двох місяців, і розгляд справи був не завершений. При цьому Європейський суд не враховував тих періодів, упродовж яких за затягування був відповідальний заявник.

Інформація надана Державною судовою адміністрацією та Верховним Судом України на запит Міністерства юстиції України, з порушенням процесуальних строків розгляду судами першої інстанції та в апеляційному порядку у 2003 році було розглянуто 270 900 цивільних справ, у 2004 році — 307 165 справ, у I півріччі 2005 року — 168 115 цивільних справ. За інформацією, наданою Верховним Судом України, станом на жовтень 2005 року на розгляд Судової палати у цивільних справах за касаційними скаргами та касаційними поданнями знаходилось 25 000 справ. Відповідно до інформації, наданої Департаментом державної виконавчої служби Мін’юсту станом на 1 січня 2006 року лише у Києві з різних причин лишалось невиконаними 56 269 виконавчих документів.

Відповідно до ст. 1 тієї ж Конвенції, гарантування її втілення покладається на саму державу та відповідні органи. У зв’язку з чим, не дотримання норм Конвенції дає нам повне право звернутись до відповідної судової інстанції про відшкодування шкоди завданої таким правопорушенням. Та детальний аналіз чинного законодавства України дає нам змогу зробити наступний висновок: в Україні не має відповідної нормативно-правової бази спрямованої на регулювання суспільних відносин, що виникають у зв’язку із порушенням права особи на розгляд його справи у судовому порядку протягом розумного строку.

В тому, що в Україні відсутній ефективний засіб захисту у випадку, коли термін розгляду справи порушений, переконаний і Європейський суд з прав людини. Такого висновку він дійшов у ході розгляду справи “Сем Меріт проти України”. В результативній частині рішення якого було зазначено, що з боку України було порушено ст. ст. 6 та 13 Конвенції.

29 листопада 2005 року Європейський суд розглядав справу “Шевченко проти України”. Заявник оскаржував порушення з боку України вимог ст. ст. 6 та 13 Конвенції⁶. Суд виступив на стороні заявника, зобов’язавши Українській стороні сплатити справедливую сатисфакцію. Здавалось б, це цілком вагома підстава, щоб змусити законодавчий орган прийняти відповідні зміни. Але як це дивно, жодних змін, чи приваймні поправок, не було прийнято. Зовсім іншим шляхом пішла Польща. Європейський суд слухав справу “Кудла проти Польщі” та констатував порушення з боку останньої вимог ст. 13 Конвенції⁷. Після чого задовольнив вимоги заявника у формі “справедливої сатисфакції”. Справа слухалась у 2000 році, а вже 17 червня 2004 року парламент Республіки Польщі ухвалив Закон “Про порушення права сторони на розгляд справи без необґрунтованої затримки судового розгляду”. Потрібно також відмітити, що на виконання рішень Європейського суду з прав людини відповідні закони прийняті в Хорватії, Словацькій Республіці тощо. Законопроекти із зазначених питань розробляються також у Португалії та Фінляндії. Як приклад можна наводити Закон “Пінто” в Італії. Тобто, всі країни, що стали на шлях

⁶ Справа “Шевченко проти України”, Заява № 10905/02 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://search.liga.net/l_doc2.nsf/alldocWWW/D302379802B653D4C2257177004D65F0!OpenDocument.

⁷ Справа “Кудла проти Польщі” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/hr/case/39.html>.

демократичного розвитку, приймають відповідні акти на національному рівні, у зв'язку з чим, Україна зобов'язана прийняти типовий Закон, який не має аналогів.

Щоб повноцінно розкрити суть даної проблеми, в першу чергу необхідно відповісти на три найголовніші питання:

- 1) яким повинно бути визначення поняття “розумні строки”;
- 2) чи потрібно приймати окремий закон направлений на правове регулювання у контексті розгляду справи протягом розумного строку;
- 3) форма механізм захисту прав і свобод людини при порушенні права особи на розгляд її справи протягом розумного строку повинна бути запозичена з країн європейського континенту, чи це буде власна, з певними національними особливостями.

Цивільне процесуальне законодавство містить таке поняття, як “протягом розумного строку”. Та попри це, питання захисту прав особи на судовий розгляд та виконання рішення суду протягом розумного строку не врегульоване чинним національним законодавством взагалі. Це призводить не лише до обмеження прав осіб, справи яких нерозумно довго знаходяться/знаходилися на розгляді у суді, а й до того, що Європейський суд виносить більшу кількість рішень проти України.

Коли мова йде про врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з порушенням права особи на розгляд цивільної справи протягом розумного строку, в першу чергу, маєтсья на увазі, прийняття парламентом відповідних норм. Оскільки, дані правовідносини виникають з цивільного права, то потрібно прийняти відповідні зміни:

1. Доповнити гл. 82 Цивільного кодексу України статтею: “Незалежно від вини суду чи судді, кожна особа має право на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок перевищення розумних строків розгляду справи у судах”;

2. Внести відповідні зміни до Цивільного процесуального кодексу України, пов'язані з порядком подання скарги про перевищення розумного строку розгляду справи та відшкодування завданої цим шкоди;

3. Прийняти відповідний Закон України “Про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок перевищення розумних строків розгляду справи у судах”.

Перший вагомий крок у цьому напрямку було зроблено Національним бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини Міністерства юстиції України із залученням провідних юристів — фахівців у галузі захисту прав людини та представників судової гілки влади. Саме вони розробили перший в Україні проект закону направлений на регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку із порушенням права особи на розгляд справи протягом розумного строку. Законопроект носить назву “Про захист права особи на досудове провадження, судовий розгляд та виконання рішення суду протягом розумного строку”.

Після чого, жодних змін до цього часу не відбулось. Слідкуючи за останніми новинами, ні в комітетах, ні в Апараті Верховної Ради України подібного законопроекту зареєстровано не було.

Та як би там не було, прийняття даного нормативного акту, це лише питання часу. Отже, державі Україні необхідно прийняти Закон, який був би направлений на відновлення порушеного права особи на судовий розгляд та виконання рішення суду протягом розумного строку, шляхом звернення до суду з відповідною скаргою та закріплення права особи на компенсацію за перевищення розумних строків досудового провадження, судового розгляду та виконання судового рішення, що набрало законної сили. При цьому компенсація за перевищення розумного строку не є відшкодуванням шкоди, завданої цим перевищенням, і не позбавляє особу права на звернення до суду в разі задоволення скарги про перевищення розумного строку відповідного провадження з позовом про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої невинуватою тривалістю цього провадження. В той самий час відповідно до проекту Закону констатація факту перевищення розумного строку відповідного провадження сама по собі може бути достатньою компенсацією, якщо суд дійде такої думки.

Щодо назви майбутнього законопроекту, то тут можна цілком погодитись з Національним бюро, хоча і її можна інтерпретувати: Закон України “Про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок перевищення розумних строків розгляду справи у судах”, на думку автора, буде більш повніше відображати зміст та завдання самого закону. Найбільший взаємозв'язок він матиме з Цивільним процесуальним кодексом України,

Кримінально-процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України та іншими нормативними актами.

Цей проект повинен бути направлений як на цивільне, кримінальне так і на господарське судочинство. Мається на увазі, що критерії оцінювання розумності строку розгляду справи є спільними для всіх справ. До них можна буде віднести складність справи, поведінка заявника та поведінка органів державної влади.

Найбільшій дискусії викликає визначення самого поняття “розумні строки”. Та все ж таки більшість схиляється до думки, що під розумними строками потрібно розуміти проміжок часу, протягом якого повинна бути вчинена певна процесуальна дія. Як видно з визначення, поняття “розумні строки” повністю, або принаймні частково, збігаються з поняттям “процесуальний строк”. То чи є між ними межа, яка дозволить нам конкретно апелювати до того, чи іншого поняття? Відповідь буде так. Основна різниця між цими двома родовими поняттями заключається в тому, що строки у загальному розумінні є набагато ширшим від поняття розумні строки. Строки безпосередньо закріплюються в законі, а розумні строки застосовуються під кожен окрему справу, виходячи із об’єктивної точки зору судді. Як зазначив Європейський суд, затягування відбувається значною мірою внаслідок скасування рішення суду першої інстанції та направлення справи на новий розгляд. Європейський суд зауважив, що хоча він не уповноважений оцінювати якість судочинства в державах-відповідачах, він вважає, що направлення справ на новий розгляд зазвичай є наслідком помилок судів нижчих ланок, неодноразове направлення справи на новий розгляд у межах одного провадження виявляє серйозний недолік у судовій системі. У своїх рішеннях Європейський суд звертав увагу на те, що суди, які розглядають цивільні справи, не вживають жодних заходів, передбачених законодавством України, для боротьби з тактикою затягування, до якої вдаються відповідачі у справах. Зокрема, суд досить рідко розглядає питання щодо слухання справи за відсутності відповідача (ст. 224 ЦПК) чи накладення на нього адміністративного стягнення у вигляді штрафу за прояв неповаги до суду (ст. 185³ КУпАП³), а примусовий привід — судді взагалі використовують лише в критичних випадках.

Необхідно також чітко визначитись, коли починається та закінчується перебіг розумних строків розгляду справи у суді. Відповідно до ст. 6 Конвенції, у цивільних, господарських і адміністративних справах перебіг провадження розпочинається з моменту подання позову і закінчується винесенням остаточного рішення у справі.

У разі порушення прав особи, щодо розгляду її справи протягом розумного строку, відповідальність покладається на державу. На підставі того, що затягування, в більшості випадків, настає в разі нерегулярного призначення судових засідань, з великими інтервалами, затягування при переданні або пересиланні справи з одного суду в інший, невжиття судом заходів для дисциплінування сторін у справі, свідків, експертів, повторного направлення справи на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд.

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. // ВВР УРСР. — 1984. — Додаток до № 51. — Ст. 1122.